

TURISTIČKI SATELITSKI RAČUNI (TSA) KAO INSTRUMENT MERENJA EKONOMSKOG I FISKALNOG DOPRINOSA TURIZMA: EMPIRIJSKA ANALIZA EVROPSKIH ZEMALJA I SRBIJE

Jasmina LEKOVIĆ¹

Apstrakt

Cilj rada je da se analizira ekonomski doprinos turizma primenom metodologije turističkih satelitskih računa i da se procene mogućnosti primene ovog sistema u merenju značaja turizma za nacionalnu i regionalnu privredu. Primenjen je komparativno-analitički pristup kojim su upoređene vrednosti turističke dodate vrednosti, udela turizma u bruto domaćem proizvodu i ukupne turističke potrošnje u zemljama Evropske unije. Za Srbiju su izvedene orijentacione procene na osnovu podataka RZS-a, UNWTO baze i platnog bilansa NBS-a, korišćenjem proporcionalnog modela ekstrapolacije prema referentnim zemljama regiona. Rezultati pokazuju da turizam prosečno učestvuje sa oko 4,5% u dodatoj vrednosti evropske privrede, dok procenjeni doprinos u Srbiji iznosi oko 4% BDP-a. Nalazi ukazuju da turizam ima stabilan, ali nedovoljno iskorišćen razvojni potencijal, uključujući i značajne fiskalne efekte kroz poreske prihode i javne investicije. Zaključuje se da uvođenje TSA sistema predstavlja ključni korak ka preciznijem merenju ekonomskih i fiskalnih uticaja turizma i oblikovanju održivih razvojnih politika zasnovanih na pouzdanim podacima.

Ključne reči: turistički satelitski računi (TSA), sistem nacionalnih računa (SNA), ekonomski doprinos, javne finansije, fiskalni efekti, BDP

JEL: Z38, H70, M48

¹ Jasmina Leković, predavač, Akademija strukovnih studija Beograd, odsek Visoka turistička škola, Cara Dušana 254, Beograd, +381 63 8074 117, jasminka.lekovic@assb.edu.rs, ORCID ID (<https://orcid.org/0009-0004-2044-2882>)

UVOD

Turizam danas predstavlja jednu od najznačajnijih i najdinamičnijih privrednih delatnosti u svetu, sa višestrukim efektima na ekonomski rast, zapošljavanje i regionalni razvoj. Međutim, uprkos njegovom rastućem značaju, precizno kvantifikovanje doprinosa turizma nacionalnoj ekonomiji dugo je predstavljalo izazov, jer tradicionalni statistički sistemi nisu bili sposobni da obuhvate složene veze između sektora koji direktno i indirektno učestvuju u stvaranju turističkog proizvoda (*Eurostat, 2023*).

Kao odgovor na taj izazov, razvijen je koncept Turističkih satelitskih računa (*Tourism Satellite Account – TSA*), koji omogućava integrisano merenje ekonomskih efekata turizma u okviru Sistema nacionalnih računa (*System of National Accounts – SNA*) (*United Nations, OECD, Eurostat & UNWTO, 2008*).

TSA predstavlja međunarodno priznat metodološki okvir koji povezuje turističku tražnju sa ponudom, čime se dobija precizna procena bruto dodate vrednosti turizma, njegovog doprinosa BDP-u, zaposlenosti i investicijama (*Frechtling, 2010*). Ovaj sistem omogućava da se turizam posmatra ne samo kao društvena i kulturna, već i kao ekonomska kategorija, merljiva u agregatima kompatibilnim sa ostalim sektorima privrede. Prema (*Smeral, 2006*), upravo TSA omogućava prelazak sa percepcije turizma kao sektora na razumevanje turizma kao integralnog dela nacionalne ekonomije.

Na nivou Evropske unije, (*Eurostat, 2023*) ističe se da je harmonizacija TSA podataka među državama članicama omogućila bolju uporedivost ekonomskih pokazatelja i identifikovanje ključnih pokretača turističkog rasta. U ovom izveštaju, turizam je identifikovan kao delatnost koja prosečno doprinosi sa 4,5% ukupnoj bruto dodatoj vrednosti EU ekonomije, dok u zemljama sa izraženom turističkom orijentacijom, poput Hrvatske, Španije i Portugala, taj udeo prelazi 8%. Takvi rezultati potvrđuju da je TSA neophodan alat ne samo za merenje doprinosa turizma, već i za evaluaciju politika konkurentnosti i održivosti u okviru evropskog statističkog sistema.

U kontekstu Srbije, postojeći podaci o turističkom prometu, deviznim prilivima i strukturi potrošnje omogućavaju formiranje orijentacionih pokazatelja, koji mogu poslužiti kao osnov za razvoj budućih TSA tabela. Kao što naglašavaju (*Dwyer i Forsyth, 2007*), upravo u takvim okolnostima parcijalne procene predstavljaju važan korak ka punoj implementaciji sistema i stvaranju baze za ekonomski zasnovano planiranje razvoja turizma.

Predmet ovog rada jeste analiza ekonomskog doprinosa turizma kroz primenu TSA metodologije na primeru evropskih zemalja i Srbije. Cilj je da se, na osnovu komparativne analize Eurostat podataka i orijentacionih procena za Srbiju, prikaže stvarni obim ekonomskih efekata turizma i ukaže na značaj institucionalne primene TSA za unapređenje merenja i upravljanja turističkom privredom. Takođe i da se analizira mogućnosti primene ove metodologije i proceni potencijal turizma kao faktora privrednog razvoja Srbije i njenog približavanja standardima Evropske unije.

Osim što omogućava kvantifikaciju ekonomskih efekata turizma, primena sistema TSA pruža i osnovu za analizu fiskalnih tokova koji proizlaze iz turističke aktivnosti.

Uključivanjem indikatora o poreskim prihodima, javnim ulaganjima i subvencijama u sektoru turizma, TSA doprinosi preciznijem sagledavanju uticaja turizma na javne finansije i održivost fiskalnog sistema.

PREGLED LITERATURE

Početak razvoja koncepta turističkih satelitskih računa povezan je s transformacijom nacionalnih računa (*System of National Accounts – SNA*) i potrebom da se u okviru zvanične statistike prepozna turizam kao ekonomski sektor. Carson i Grimm (*Carson i Grimm, 1991*) bili su među prvima koji su u okviru proširenog sistema ekonomskih računa istakli mogućnost uvođenja satelitskih računa za specifične sektore poput turizma. Njihov rad postavio je konceptualne osnove za integraciju turizma u nacionalne ekonomske tokove. Svetska turistička organizacija (*WTO, 1998, 1999*) objavila je prve koncepte TSA čime je turizam formalno priznat kao oblast koja zaslužuje sopstveni analitički sistem unutar SNA. Kanadski istraživači (*Scott i Meis, 1999*) su prikazali kako se TSA može koristiti za merenje doprinosa turizma BDP-u, zaposlenosti i fiskalnim prihodima.

Period između 2000. i 2005. godine označio je ključnu prekretnicu u institucionalizaciji TSA kao međunarodno priznatog statističkog i analitičkog instrumenta. Ova faza obuhvata formalno usvajanje metodoloških standarda i prve primene u nacionalnim statistikama država članica OECD-a, EU i UN sistema. Centralni dokument koji je definisao ovu eru objavljen 2000. godine u saradnji između EUROSTAT-a, OECD-a, UN-a i Svetske turističke organizacije (*WTO, 2000*). Ovaj okvir uspostavio je standardizovanu metodologiju za merenje direktnih ekonomskih efekata turizma (potrošnja, BDP, zapošljavanje, investicije) i omogućio uporedivost podataka među zemljama. U istom periodu, Franz i Laimer (*Franz i Laimer, 2000*) razradili su indikatore za merenje ekonomskog značaja turizma, ističući važnost povezivanja TSA sa *input-output* I-O analizom i nacionalnim računima. Njihov doprinos bio je u razvoju analitičkih pokazatelja zasnovanih na TSA, što je otvorilo put za procene multiplikativnih efekata turizma. U istom periodu, Eurostat je objavio priručnik i tehničke smernice za implementaciju TSA, čime su državne statističke institucije dobile konkretne alate za primenu metodologije (*Eurostat, 2000*).

Libreros, Massieu i Meis dokumentovali su napredak u implementaciji TSA i ukazali na ključne izazove u prikupljanju i integraciji podataka između različitih statističkih izvora. Njihov rad označava prelaz od teorijskih preporuka ka empirijskim praksama u nacionalnim statistikama. TSA je postao globalni standard, ali su se paralelno razvile i rasprave o njegovoj ograničenosti i potrebi za širim, integrisanim pristupom ekonomskom merenju turizma (*Libreros i ostali, 2006*). Razvija se program za ocenu usklađenosti nacionalnih TSA sa UNWTO standardima, što je bio korak ka međunarodnom monitoringu kvaliteta TSA implementacija. Ovaj proces standardizacije ojačao je kredibilitet TSA kao pouzdanog instrumenta za međudržavne komparacije (*Frechtling, 2010*).

Vukasović u Srbiji i regionu ukazuje na značaj primene TSA u kreiranju ekonomske politike i proceni doprinosa turizma BDP-u. Njegovi radovi, zajedno sa

istraživanjima Jovanović i Vukasović (*Vukasović, 2010, 2017; Jovanović i Vukasović, 2014*), čine temelj za razumevanje regionalnih mogućnosti primene TSA u zemljama sa tranzicionom ekonomijom, gde je turizam postao ključna razvojna grana. Ovaj pravac je kasnije prepoznat i u praksama Zavoda za statistiku Crne Gore (*MONSTAT, 2011*) i Hrvatske (Ivandić i Marušić, 2009; Šutalo i dr., 2009), koji su sprovedi prve pilot TSA projekte u jugoistočnoj Evropi. Tako i autori Nerad, O'Rourke i Koščak analiziraju efekte turizma na BDP Slovenije primenom TSA i input–output modela, naglašavajući važnost korelacije između turističke potrošnje i ukupne dodate vrednosti (*Nerad i ostali, 2021*).

Jedan od ključnih dokumenata je izveštaj Evropske Komisije (*European Commission, 2023*), koji pokazuje da TSA postaju standardni deo statističkih sistema većeg broja evropskih zemalja, uz naglasak na uporedivost serija, kvalitet podataka i mogućnosti za kontinuiranu analizu. Paralelno, rad autora Figini i Patuelli daje pregled i empirijsku obradu ekonomskog uticaja turizma u EU, koristeći TSA kao polaznu tačku za kvantifikaciju doprinosa turizma BDP-u i zaposlenosti. Autori ne ostaju na nivou deskriptivnih TSA rezultata, već ih povezuju sa modelima ekonomske analize, čime TSA postaje osnova za sofisticiranije ekonometrijske i I-O pristupe na nivou EU (*Figini i Patuelli, 2022*).

Za Hrvatsku, rad grupe autora dodatno učvršćuje ulogu TSA u komparativnoj analizi direktnih ekonomskih efekata turizma između Hrvatske i odabranih zemalja EU. Njihova statistička analiza pokazuje kako se TSA podaci mogu koristiti za procenu relativnog značaja turizma u ukupnoj privrednoj strukturi i strukture dodate vrednosti u odnosu na druge članice Unije, čime se turizam pozicionira kao sektor od strateškog značaja, ali i sektor izložen rizicima prevelike zavisnosti (*Čović i ostali, 2023*).

Za zemlje u razvoju i tranzicione ekonomije, savremena literatura šalje jasnu poruku da je TSA postao neophodan uslov da bi se turizam ozbiljno tretirao u makroekonomskoj i fiskalnoj politici. Na taj način, savremena literatura praktično nudi gotov repertoar modela koje Srbija može da prilagodi sopstvenom statističkom sistemu i ciljevima turističke politike.

U savremenoj literaturi navodi se da primena TSA metodologije, osim merenja ekonomskog doprinosa turizma, otvara mogućnosti i za analizu fiskalnih efekata sektora. Ističe se da TSA predstavljaju osnovu za identifikaciju poreskih prihoda generisanih kroz turističku potrošnju, uključujući prihode od PDV-a, poreza na dohodak i doprinosa (*OECD, 2010*). Naglašava se da TSA obezbeđuje ključne ulazne podatke za procenu fiskalnih multiplikatora i javno–finansijskih efekata turizma (*Frechtling, 2010*). Neki autori ističu da se na osnovu TSA mogu analizirati regionalni fiskalni tokovi (*Jones i Munday, 2008*), dok Eurostat (2000; 2023) prepoznaje ulogu TSA u povezivanju turističke potrošnje sa javnim prihodima i rashodima kroz sistem nacionalnih računa. Ovi nalazi potvrđuju da TSA, iako primarno ekonomsko–statistički instrument, ima važnu ulogu i u sagledavanju uticaja turizma na javne finansije i fiskalnu politiku.

U domaćoj literaturi ističe se da kvalitetno upravljanje javnim finansijama, posebno na nivou jedinica lokalne samouprave, zavisi od pouzdanih podataka o prihodima, rashodima i zaduživanju. Brnjas i ostali (2013) analiziraju stanje i dinamiku

zaduživanja lokalnih samouprava u Srbiji u periodu 2006–2012, ukazujući na značaj fiskalne održivosti i transparentnosti javnog duga. U tom kontekstu, uvođenje TSA sistema može doprineti preciznijem sagledavanju fiskalnih efekata turizma i planiranju javnih politika zasnovanih na podacima.

Iako turistički satelitski računi predstavljaju međunarodno standardizovan okvir za merenje ekonomskog doprinosa turizma, njihova primena u literaturi i praksi suočava se sa određenim ograničenjima. Nedovoljna harmonizacija nacionalnih metodologija i ograničena dostupnost podataka otežavaju potpunu uporedivost rezultata među zemljama. Brojni autori (*Jones i Munday, 2008; Jovanović i Vukasović, 2014*) ukazuju da TSA obuhvata pre svega direktne efekte turizma, dok su indirektni i indukovani efekti često izostavljeni, što može dovesti do potcenjivanja ukupnog uticaja sektora. Dodatni izazovi odnose se na ograničenu primenu na regionalnom nivou i slabiju koordinaciju između relevantnih institucija. Sve to potvrđuje potrebu za unapređenjem empirijskih modela i institucionalnih kapaciteta kako bi TSA postao efikasniji instrument održive turističke politike.

ZNAČAJ PRIMENE TURISTIČKIH SATELITSKIH RAČUNA (TSA)

Ekonomski doprinos turizma kroz TSA

Koncept TSA zasnovan je na potrebi da se doprinos turizma, kao heterogenog sektora koji obuhvata više grana privrede, adekvatno kvantifikuje i integriše u nacionalne račune. Međunarodne organizacije (UN, OECD, WTO, EUROSTAT) razvile su TSA, čime je omogućen standardizovan način merenja ekonomskih učinaka turizma (*UNWTO, 2010*). TSA omogućava da se kvantifikuju direktni efekti turizma, doprinos BDP-u, zaposlenosti, investicijama i poreskim prihodima, ali i da se u kombinaciji sa *input–output* modelima procene indirektni i indukovani efekti na druge sektore (*Dwyer i ostali, 2007; Frechtling, 2011*). Na taj način, turizam se tretira kao integralni deo ekonomskog sistema, a ne samo kao potrošačka aktivnost.

Prema (*Frechtling, 2009, 2010, 2011*), TSA je značajan jer obezbeđuje empirijsku osnovu za kreiranje makroekonomskih politika. On argumentuje da TSA transformiše turizam u ekonomski dokaziv i merljiv segment nacionalne ekonomije. Time se povećava njegova politička i fiskalna vidljivost, što utiče na budžetske alokacije i strategije razvoja. Ističe se da se podaci TSA mogu koristiti i za merenje produktivnosti sektora, procenu sezonalnosti, zaposlenosti i analizu turizma kao generatora multiplikativnih efekata u ekonomiji. TSA metod omogućava objektivno merenje stvarnog doprinosa turizma nacionalnoj ekonomiji, čime se eliminišu subjektivne procene i zastarele statističke prakse (*OECD, 2010*).

Makroekonomski uticaj i poslovna efikasnost

Na mikroekonomskom nivou, primena TSA omogućava dublje razumevanje unutrašnjih mehanizama funkcionisanja turističkih tržišta, strukture turističke potrošnje i finansijskih tokova između preduzeća u različitim granama privrede. TSA omogućava analitičarima i kreatorima politika da identifikuju izvore dodate vrednosti

i razlike u produktivnosti unutar sektora, što je ključno za oblikovanje mikroekonomskih politika konkurentnosti i inovacija (*Hara, 2008*).

U evropskom kontekstu, mikrostruktura dodate vrednosti merenjem putem TSA otkriva značajne razlike između sektora ugostiteljstva, saobraćaja i kulturnih delatnosti. Time se stvara osnov za mikroekonomske reforme i podršku sektorima sa najvišom multiplikativnom vrednošću. Na taj način, TSA omogućava prepoznavanje tačaka ekonomskog pritiska u lancu vrednosti turizma, tj. sektora u kojima su troškovi visoki, a povraćaj relativno nizak, što je dragoceno za optimizaciju poslovnih modela i upravljanje efikasnošću preduzeća (*Čović i ostali, 2023*).

Teorijski posmatrano, primena TSA na mikro nivou doprinosi operacionalizaciji koncepta turističke produktivnosti. Ona omogućava da se izgradi model u kojem su potrošnja, ponuda i radna snaga deo jedinstvenog ekonomskog sistema, gde svaki element doprinosi stvaranju dodate vrednosti. Na taj način, TSA prevazilazi čisto statističku funkciju i postaje instrument mikroekonomske dijagnostike, čime doprinosi boljem razumevanju mehanizama turističkog tržišta i uspostavljanju konkurentnih poslovnih praksi.

Turistički satelitski računi i javne finansije: fiskalni prihodi i budžetski efekti

Primena TSA ne ograničava se samo na merenje ekonomskog doprinosa turizma već ima i značajne implikacije za javne finansije i fiskalnu politiku. TSA omogućava identifikovanje strukture turističke potrošnje po proizvodima i sektorima, čime se definiše poreska osnova za procenu javnih prihoda koji proističu iz turizma. OECD (2010) ističe da se na osnovu TSA mogu proceniti fiskalni efekti kroz prihode od PDV-a, poreza na dohodak zaposlenih u turističkim delatnostima, doprinose, kao i indirektne poreske oblike vezane za transport, ugostiteljstvo i rekreaciju. TSA obezbeđuje ključne ulazne podatke za modeliranje fiskalnih multiplikatora, što omogućava javnim institucijama da procene dugoročne budžetske efekte investicija u turizam (*Frechtling, 2010*). Eurostat (2023) naglašava da TSA jača transparentnost povezivanjem turističke potrošnje sa prihodima i rashodima u sistemu nacionalnih računa, čime se unapređuje kvalitet fiskalnog planiranja.

Uključivanjem fiskalnih indikatora u analizu TSA, moguće je preciznije sagledati doprinos turizma javnim prihodima, identifikovati fiskalne rizike i projektovati efekte javnih ulaganja u turističku infrastrukturu. Time TSA postaje ne samo statistički instrument već i važan alat za kreiranje fiskalne politike i planiranje održivog razvoja.

Regionalni značaj i prostorna dimenzija TSA

Savremena literatura o turizmu sve više naglašava regionalni i prostorni značaj turističkih satelitskih računa. Turizam ne deluje homogeno na teritoriji jedne države; ekonomski efekti su neravnomerno raspoređeni između razvijenih i perifernih regiona. Upravo zbog toga, regionalni TSA predstavljaju ključni instrument za sagledavanje prostorne dimenzije turističkog razvoja (*Pham i ostali, 2009*). Regionalni TSA omogućavaju da se precizno izmeri doprinos turizma regionalnom

BDP-u, zapošljavanju i javnim prihodima, što stvara osnovu za decentralizovano planiranje i regionalne razvojne politike.

Nerad, O'Rourke i Koščak analizirali su primenu TSA u Sloveniji i zaključili da se turizam može posmatrati kao pokretač regionalnog razvoja, jer kroz TSA postaje moguće identifikovati razlike u dodatoj vrednosti po regijama i ključnim emitivnim tržištima (*Nerad i ostali, 2021*). Njihova studija pokazuje da TSA podaci nisu samo statistički, već i menadžmentski alat, pomoću njih se definišu prioriteti infrastrukturnih ulaganja i razvoj klastera turizma na osnovu stvarnog ekonomskog doprinosa regiona.

U teorijsko-metodološkom smislu, TSA doprinosi razvoju prostornog menadžmenta turizma i omogućava empirijsko testiranje modela konkurentnosti i održivosti na regionalnom nivou. Za zemlje poput Srbije, razvoj regionalnih TSA predstavlja neophodan korak ka evidenciji stvarnog ekonomskog doprinosa turizma po regijama (npr. Beograd, Vojvodina, Zapadna i Istočna Srbija), čime se stvara osnova za kreiranje politike i funkcionalno delovanje destinacijskih menadžment organizacija (DMO) u okviru svake regije.

METODOLOŠKI PRINCIPI I STATISTIČKI MODELI U IZRADI TURISTIČKIH SATELITSKIH RAČUNA (TSA)

Teorijsko-metodološki okvir TSA

Metodologija izrade TSA zasniva se na principima Sistema nacionalnih računa (SNA) i međunarodnim standardima koje su zajednički usvojile UN, OECD, Eurostat i UNWTO kroz dokument *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework (TSA: RMF 2008)*. Ovaj okvir uspostavlja jedinstvenu strukturu koja omogućava povezivanje turističke ponude i tražnje u okviru ukupne ekonomije, definišući turizam kao funkcionalnu ekonomsku kategoriju koja se ne može svrstati u jednu proizvodnu granu, već se prostire kroz više sektora (*UNWTO, 2010*).

TSA sistem metodološki obuhvata sedam međusobno povezanih tabela koje zajednički omogućavaju sveobuhvatno merenje ekonomskog doprinosa turizma (*TSA: RMF 2008*):

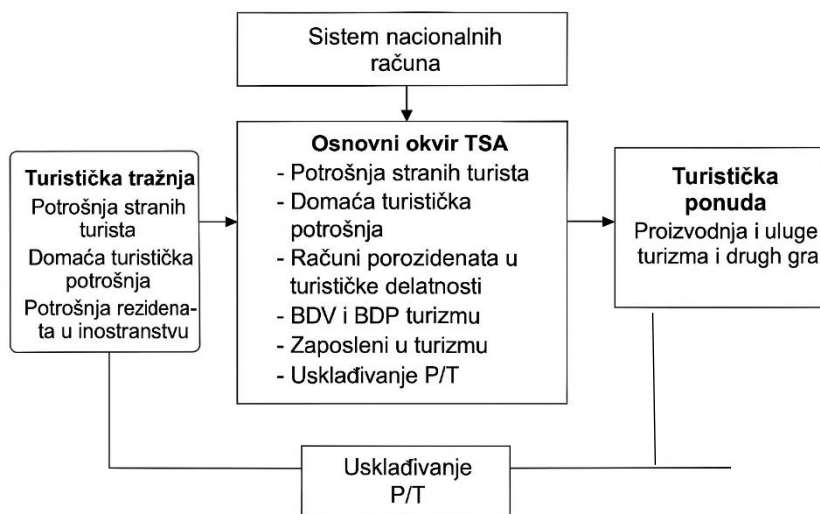
1. Turistička tražnja – domaća, inostrana i poslovna potrošnja;
2. Ponuda proizvoda i usluga relevantnih za turizam;
3. Usklađivanje tražnje i ponude prema proizvodima i aktivnostima;
4. Bruto dodata vrednost i BDP turizma;
5. Zaposlenost u turizmu;
6. Investicije povezane s turizmom;
7. Državni prihodi i transferi povezani s turizmom.

Kroz međusobno povezane prikaze turističke tražnje, ponude i makroekonomskih agregata, TSA obezbeđuje sveobuhvatnu statističku osnovu za merenje direktne bruto dodate vrednosti turizma, zaposlenosti, investicija i fiskalnih efekata. Ovakva

struktura omogućava ne samo procenu ekonomskih efekata turizma već i integraciju turističkih pokazatelja u šire makroekonomske analize, čime se povećava transparentnost i uporedivost podataka između zemalja (*UNWTO, OECD, Eurostat & United Nations, 2008*).

Prikazana šema br 1. ilustruje funkcionalnu strukturu turističkih satelitskih računa u okviru sistema nacionalnih računa. Ona ukazuje na međusobnu povezanost između turističke tražnje, turističke ponude i osnovnog TSA okvira, u kojem se usklađuju podaci o potrošnji turista, proizvodnji turističkih delatnosti i njihovom doprinosu bruto domaćem proizvodu (BDP). Kroz proces usklađivanja ponude i tražnje (P/T), TSA omogućava integraciju sektorskih i makroekonomskih pokazatelja, čime se dobija celovita slika o ekonomskom značaju turizma u nacionalnoj privredi. Proces usklađivanja ponude i tražnje omogućava integraciju sektorskih i makroekonomskih podataka, čime se obezbeđuje standardizovano merenje i međunarodna uporedivost ekonomskog doprinosa turizma.

Šema 1. Osnovni konceptualni okvir turističkih satelitskih računa (TSA)

Izvor: Autor prema TSA: RMF (2008), UN, OECD, Eurostat & UNWTO.

Ova struktura obezbeđuje metodološku vezu između turizma i nacionalne ekonomije, čime TSA omogućava analitičko praćenje stvarnog ekonomskog doprinosa turizma i postaje osnovni instrument za makroekonomsku analizu, planiranje i evaluaciju politika razvoja turizma.

Statistički principi i izvori podataka

Osnovni statistički princip TSA je usklađivanje više izvora podataka kako bi se obezbedila konzistentnost između tražnje i ponude. Ističe se da su za izradu TSA neophodni različiti izvori: istraživanja turističke potrošnje (ankete posetilaca), administrativni podaci (granične evidencije, poreske prijave), kao i sektorske baze (ugostiteljstvo, transport, trgovina). Zbog toga se TSA metodološki oslanja na integraciju heterogenih izvora i njihovo poravnanje sa input-output tabelama

nacionalne ekonomije (Kalin, 2007). Na taj način se obezbeđuje metodološki princip dvosmernog bilansa, svaki element potrošnje mora imati odgovarajuću proizvodnu stranu u strukturi nacionalnih računa.

UNWTO (2000, 2010) izdvaja tri osnovna statistička principa:

- Koherencija – svi podaci o turizmu moraju biti kompatibilni sa SNA agregatima;
- Konzistentnost – ponuda i tražnja moraju biti usklađene po vrednosti i klasifikaciji;
- Kompletiranost – obuhvat mora uključiti sve oblike turističkih aktivnosti (rekreacija, poslovna putovanja, posete rodbini, itd.).

Analitički modeli i kvantitativne tehnike u TSA

TSA nije samo statistička evidencija već i analitički model ekonomskih odnosa. U praksi se za izradu i interpretaciju TSA koriste tri glavna kvantitativna modela:

1. INPUT–OUTPUT MODEL (I-O)

Najčešće korišćeni model u analizi TSA jeste *input–output* (I–O) model, čija je primena potvrđena u brojnim studijama (Zhang, 2005; Šutalo, Ivandić i Marušić, 2009; Pham, Dwyer i Spurr, 2009). Ovaj model omogućava merenje direktnih, indirektnih i indukovanih efekata turizma na ekonomiju, analizirajući međusektorske odnose između turizma i drugih grana (industrije, trgovine, transporta).

Zhang (Zhang, 2005) je u danskom modelu pokazao da se regionalni TSA mogu direktno povezati sa I–O tabelama radi analize regionalnih multiplikatora. U Hrvatskoj je primenjen hibridni I–O TSA model kojim su obuhvaćeni ukupni doprinosi turizma nacionalnoj ekonomiji, ističući da ovaj pristup omogućava detaljnije praćenje lanca dodate vrednosti u turizmu (Šutalo i ostali, 2009).

2. MATRICA DRUŠTVENOG RAČUNOVODSTVA (SOCIAL ACCOUNTING MATRIX- SAM)

Matrica društvenog računovodstva (SAM) predstavlja prošireni oblik input–output modela koji uključuje i distribucione efekte tj. tokove dohotka između domaćinstava, preduzeća i države. Hara (Hara, 2008) razvija integrisani model TSA–SAM kojim se obuhvataju i društveni efekti turizma, poput raspodele dohotka, potrošnje po socijalnim grupama i efekata zapošljavanja. Ovaj model je naročito koristan u procenama održivog razvoja jer pokazuje socijalnu dimenziju turizma, kako turizam utiče na životni standard, nejednakosti i zapošljavanje po regionima.

3. MODELI OPŠTE RAVNOTEŽE (COMPUTABLE GENERAL EQUILIBRIUM - CGE) MODELI

Modeli opšte ravnoteže (CGE) predstavljaju najsloženiji metodološki okvir koji omogućava simulaciju promena u turističkoj tražnji i uticaja na makroekonomske varijable (BDP, cene, izvoz, zaposlenost). Autori (Dwyer, Forsyth i Spurr, 2007) su integrisali TSA u CGE model australijske ekonomije, čime su omogućili praćenje

efekata poreskih i investicionih promena u turizmu na druge sektore. Kasnije studije (*Penna i ostali., 2025*) potvrdile su da se TSA može implementirati i u I–O matricu kao strukturalni podsistem CGE modela, čime postaje deo makroekonomske politike i prognoziranja ekonomskih scenarija.

Metodološki izazovi i ograničenja

Iako metodologija TSA obezbeđuje visok nivo standardizacije, autori ukazuju na određena ograničenja (*Smeral, 2005, 2006*):

- Nedovoljna integracija neformalnog i sezonskog sektora u statističkim evidencijama;
- Poteškoće u prikupljanju podataka o potrošnji domaćih turista;
- Rizik od dvostrukog evidentiranja kod kombinovanih turističkih usluga.

Uprkos ovim izazovima, međunarodne institucije (UNWTO, OECD, Eurostat) ističu da se metodologija TSA pokazala kao najpouzdaniji standard za merenje ekonomskog doprinosa turizma, jer omogućava kontinuitet i doslednost i uporedivost rezultata među zemljama. Metodološki principi TSA kombinuju statističku standardizaciju i ekonomsko modeliranje, čime turizam dobija svoj makroekonomski identitet. TSA tako predstavlja most između ekonomske teorije i empirijske prakse, omogućava istovremeno merenje doprinosa turizma i analizu međusektorskih veza.

ANALIZA EKONOMSKOG DOPRINOSA TURIZMA PRIMENOM METODOLOGIJE TURISTIČKIH SATELITSKIH RAČUNA (TSA): SLUČAJ EVROPSKIH ZEMALJA I SRBIJE

Na nivou Evropske unije, primena TSA omogućava praćenje uticaja turizma na bruto domaći proizvod (BDP), zapošljavanje i investicije, te usklađivanje podataka o turističkoj tražnji i ponudi. Eurostat je 2023. godine objavio peti ciklus izveštaja o implementaciji TSA u Evropi, zasnovan na podacima prikupljenim od 27 zemalja (23 članice EU, 3 zemlje EFTA i 1 kandidat za članstvo).

Metodologija

U svrhu istraživanja korišćeni su podaci izveštaja Eurostata, *Tourism Satellite Accounts in Europe* (*Eurostat, 2023*), dopunjeni sekundarnim izvorima (UNWTO i nacionalne statistike). Istraživanje obuhvata 53 indikatora definisanih prema metodološkom okviru (*TSA:RMF 2008*), koji su zajednički razvili UNWTO, OECD, Eurostat i UN Statistics Division.

Podaci su se odnosili pre svega na tražnju (ukupna turistička potrošnja, obuhvata domaću i inostranu potrošnju) i ponudu (dodatu vrednost i BDP turizma), dok su tabele o zaposlenosti, kapitalnim ulaganjima i kolektivnoj potrošnji bile delimično popunjene. Uprkos metodološkim razlikama među zemljama, rezultati omogućavaju reprezentativnu analizu na nivou EU. Za analizu je primenjena kombinacija deskriptivne i komparativne statistike. Izračunate su prosečne, maksimalne i

minimalne vrednosti indikatora, kao i odnosi između ukupne potrošnje i dodate vrednosti (efikasnost stvaranja vrednosti), što omogućava sagledavanje strukturalnih razlika među državama.

S obzirom na to da Srbija još uvek nema formalno uspostavljen TSA sistem, primenjen je proporcionalni model ekstrapolacije zasnovan na poređenju sa referentnim zemljama regiona (Hrvatska, Slovenija, Mađarska, Češka i Bugarska). Procena udela turizma u BDP-u Srbije (Y_s) izvedena je prema sledećem proporcionalnom izrazu:

$$Y_s = \frac{\sum (\frac{T_i}{GDP}) \times \omega_i}{\sum \omega_i}$$

gde su:

- Y_s – procenjeni udeo turizma u BDP-u Srbije,
- T_i – ukupna turistička potrošnja u referentnoj zemlji i ,
- GDP_i – bruto domaći proizvod te zemlje,
- ω_i – ponder koji odražava sličnost turističkog profila zemlje (broj noćenja, struktura turista, sezonalnost).

Model procene za Srbiju zasniva se na relaciji udela turističke potrošnje u ukupnom BDP-u i dodatnoj vrednosti, korigovanoj prema strukturi sektora smeštaja i ugostiteljstva. Na taj način dobijena je procenjena vrednost udela turizma u BDP-u Srbije i izvedene su orijentacione procene osnovnih TSA indikatora koji omogućavaju komparaciju sa državama EU.

U pojednostavljenom numeričkom primeru, ako se kao referentne zemlje uzmu Slovenija (5,8%) i Češka (3,4%), uz veći ponder Češkoj (0,65) zbog sličnosti turističkog profila, procena se dobija prema sledećem izrazu:

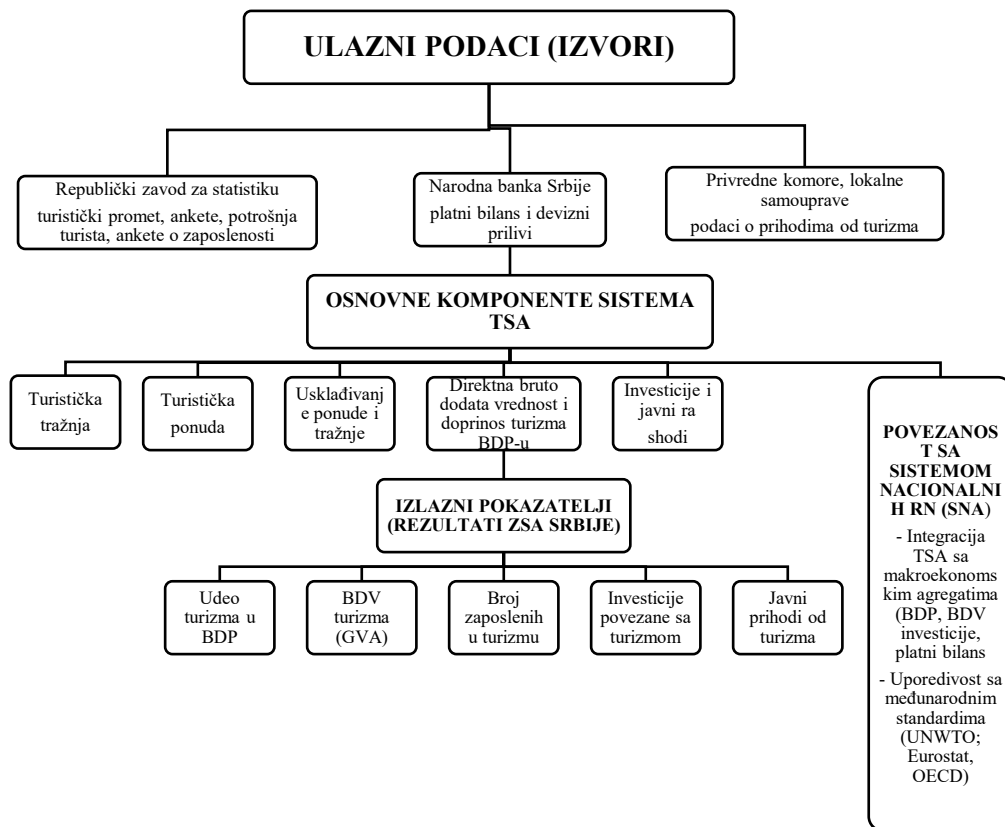
$$Y_s = \frac{3,4\% \times 0,65 + 5,8\% \times 0,35}{0,65 + 0,35} = 4,24\%$$

Dobijeni rezultat od približno 4,2% predstavlja orijentacionu vrednost udela turizma u bruto domaćem proizvodu Srbije za 2023. godinu, što je uporedivo sa prosekom zemalja centralne i jugoistočne Evrope. Procena udela turizma u BDP-u Srbije zasniva se na proporcionalnom modelu ekstrapolacije prilagođenom prema referentnim zemljama regiona, uz korišćenje metodološkog okvira TSA: RMF (2008), podataka Eurostata (2023) i nacionalnih statističkih izvora (RZS, NBS, UNWTO).

Iako ova metoda ima indikativni karakter, ona omogućava procenu relativnog ekonomskog značaja turizma u uslovima ograničene dostupnosti primarnih TSA podataka i može poslužiti kao polazna tačka za razvoj nacionalnog sistema turističkih satelitskih računa.

Za procenu turističke dodate vrednosti (TDGVA) korišćena je sekundarna imputacija na osnovu odnosa između interne potrošnje i dodate vrednosti u sektorima smeštaj i ugostiteljstvo. Polazna tačka bio je podatak da sektor I-55 i I-56 u 2023. godini učestvuju sa oko 3,6% u ukupnoj bruto dodatoj vrednosti Srbije (RZS, 2024). Uzimajući u obzir da TSA obično obuhvata i delatnosti sa posrednim doprinosom turizmu (trgovina, transport, rekreacija, kulturne usluge), izvršena je korekcija u visini +0,3 procentna poena, što daje ukupni procenjeni udeo turizma u bruto dodatoj vrednosti od 3,9%. Ova vrednost metodološki je usklađena sa praksom koju preporučuju OECD i Eurostat (*OECD, 2021; Eurostat, 2023*) za zemlje u prelaznoj fazi implementacije satelitskih računa.

Šema 2. Struktura turističkih satelitskih računa Srbije (TSA)

Izvor: Autor prema TSA: RMF (2008), UN, OECD, Eurostat & UNWTO.

Šema 2. prikazuje osnovnu strukturu sistema turističkih satelitskih računa Srbije (TSA), zasnovanu na preporukama međunarodnog metodološkog okvira.

Rezultati i diskusija

Na nivou EU, domaći turizam u proseku je činio 62% ukupne interne turističke potrošnje, dok je inostrani turizam učestvovao sa 38%. Međutim, među državama postoje značajne razlike. U 14 od 26 zemalja, inostrani turizam bio je značajniji od domaćeg. Najviši udeli domaće potrošnje zabeleženi su u Nemačkoj i Rumuniji (preko 80%), dok su zemlje poput Luksemburga, Estonije i Hrvatske imale dominantan udeo inostrane potrošnje (manje od 15% domaće potrošnje).

Prema apsolutnim vrednostima, Španija je prednjačila sa 82,7 milijardi evra inostrane turističke potrošnje (19% ukupne EU vrednosti), sledi Francuska (65,4 milijarde), Italija (55,4 milijarde), Nemačka (46,9 milijardi) i Holandija (34,7 milijardi). Zajedno, ove zemlje čine dve trećine ukupne inostrane turističke potrošnje u Evropskoj uniji.

Ukupna unutrašnja turistička potrošnja (suma domaće i inostrane) u EU iznosila je 1.247 milijardi evra, pri čemu su Nemačka (330 milijardi), Francuska (180 milijardi), Italija (164 milijarde) i Španija (159 milijardi) ostvarile dve trećine ukupnog iznosa. U proseku, domaća turistička potrošnja bila je 1,6 puta viša od inostrane, što ukazuje na stabilnost unutrašnjeg tržišta turizma.

Sa aspekta ponude, ključni indikatori TSA su turistička bruto dodata vrednost (TDGVA) i turistički BDP (TDGDP). Ukupna TDGVA u Evropskoj uniji procenjena je na 572 milijarde evra, što čini prosečno 4,5% ukupne bruto dodate vrednosti evropske privrede. Najveći apsolutni doprinos zabeležen je u Nemačkoj (124 milijarde evra), Italiji (100 milijardi), Francuskoj (87 milijardi) i Španiji (78 milijardi).

Najveći relativni značaj turizma za privredu imala je **Hrvatska**, sa udelom od 11,3% u ukupnoj BDP strukturi, zatim Portugal (8,1%), **Španija** (6,9%) i **Italija** (6,2%). Prosečan turistički odnos (odnos unutrašnje turističke potrošnje prema ukupnoj domaćoj ponudi) za EU iznosio je 3,7%, sa najvišim vrednostima u Hrvatskoj (9,5%) i Islandu (8,3%).

Zbog fragmentiranih podataka, Eurostat nije mogao izračunati agregate zaposlenosti na nivou EU, ali izdvojeni nacionalni rezultati ukazuju na veliki značaj sektora. Italija je imala 4,5 miliona zaposlenih u turističkim industrijama, dok su Nemačka, Španija i Francuska među vodećima prema apsolutnom broju radnih mesta.

Kada je reč o kapitalnim ulaganjima u turizmu (*Tourism Gross Fixed Capital Formation*), podatke je dostavilo samo osam zemalja, što ukazuje na složenost prikupljanja ovih informacija. Najveće investicije zabeležene su u Nemačkoj (17,3 milijarde evra), Norveškoj (3,7 milijardi) i Češkoj (1,8 milijardi).

Tabela 1. Ključni pokazatelji turističkih satelitskih računa (TSA) za odabrane evropske zemlje, 2023. godina

Zemlja	Ukupna turistička potrošnja (mil. €)	Udeo turizma u BDP-u (%)	Turistička dodata vrednost (mil. €)	Udeo u ukupnoj dodatoj vrednosti (%)
Hrvatska	19.760	11,3	8.400	10,8
Portugal	23.520	8,1	9.800	7,6
Španija	159.000	6,9	78.400	6,4
Italija	164.000	6,2	100.100	6,0
Francuska	180.000	5,1	87.000	4,7
Nemačka	330.000	3,9	124.000	3,4
Austrija	31.400	6,5	14.800	6,1
Slovenija	3.750	5,8	1.540	5,0
Grčka	21.600	7,4	9.300	6,7
Norveška	12.500	3,1	5.800	2,9
Češka	10.200	3,4	4.600	3,1
Srbija*	3.200 (procena)	4,2 (procena)	1.400 (procena)	3,9 (procena)

Izvor: Eurostat (2023).

*Procene za Srbiju zasnovane na podacima UNWTO i nacionalnih statistika (RZS, 2023)

Komparativna analiza TSA podataka za 2023. godinu ukazuje na značajne regionalne razlike u ekonomskom doprinosu turizma među evropskim zemljama. Zemlje juga Evrope (Hrvatska, Portugal, Grčka, Španija) karakteriše visok udeo turizma u BDP-u (6–11%) i snažna zavisnost od međunarodne tražnje, dok zapadnoevropske zemlje (Francuska, Italija, Nemačka) imaju veći apsolutni doprinos, ali niži relativni udeo zbog diverzifikovane ekonomije. Zemlje centralne Evrope (Slovenija, Češka) pokazuju trend rasta tražnje nakon pandemije, ali i izraženu sezonalnost. Norveška se izdvaja po integraciji TSA sa ekološkim satelitskim računima, što otvara mogućnosti za povezivanje ekonomskih i održivih pokazatelja (Eurostat, 2023).

U okviru metodologije TSA moguće je identifikovati i merenje fiskalnih efekata turizma, odnosno uticaja na javne finansije. Na osnovu podataka Eurostata (2023) i OECD (2010), udeo turizma u javnim prihodima zemalja Evropske unije procenjuje se između 6% i 10%, kroz prihode od PDV-a, poreza na dohodak zaposlenih u turističkim delatnostima i doprinosa u sektorima I–55 i I–56.

Procene TSA indikatora za Srbiju

Pokazatelji u tabeli 1. Izvedeni su kombinovanjem dostupnih izvora i komparativnom ekstrapolacijom podataka prema zemljama sa sličnim ekonomskim i turističkim profilom, što je navedeno u prethodno odeljku.

Na osnovu procenjenih podataka za 2023. godinu prikazanih u tabeli 2, ukupna unutrašnja turistička potrošnja u Srbiji iznosi približno 3,2 milijarde evra, što predstavlja polazni indikator za procenu direktnog ekonomskog doprinosa turizma. Ova vrednost obuhvata zbir potrošnje stranih turista, domaćih turista i ostalih komponenti unutrašnje potrošnje (npr. institucionalni rashodi i investicije u turističku infrastrukturu). Kada se posmatra u odnosu na ukupni BDP Srbije (oko 76 milijardi eur u 2023, izvor: RZS), turizam direktno doprinosi sa oko 4,2%, što odgovara vrednosti od približno 3,2 milijarde eura.

Tabela 2. Procene osnovnih pokazatelja Satelitskog računa turizma (TSA) za Srbiju, 2023. godina

Pokazatelj	Vrednost	Udeo / Odnos
Ukupna turistička potrošnja	3,2 mlrd eura	4,2% BDP
Bruto dodata vrednost (TDGVA)	1,4 mlrd eura	43,7% turističke potrošnje
TDGVA / GVA	-	3,9%
Zaposlenost	92.000	3,5% ukupne zaposlenosti
Investicije u turizam	180 mil. eura	0,24% ukupnih investicija

Izvor: Obrada autora na osnovu podataka RZS (2023), UNWTO (2023), Eurostat (2023) i sekundarne ekstrapolacije prema TSA: RMF (2008).

Procenjena bruto dodata vrednost turizma iznosi oko 1,4 milijarde evra, što znači da se od svake evro jedinice turističke potrošnje stvara oko 0,44 eura dodate vrednosti. Ovaj odnos (TDGVA/Total consumption $\approx$ 43,7%) pokazuje da je efikasnost stvaranja nove vrednosti u turizmu Srbije u skladu sa prosekom zemalja centralne i jugoistočne Evrope (raspon 40–47%).

U strukturalnom smislu, najveći doprinos dodatoj vrednosti potiče iz delatnosti smeštaja i ugostiteljstva, dok manji, ali značajan udeo potiče iz sektora transporta i rekreativnih usluga. Kada se TDGVA posmatra u odnosu na ukupnu dodatu vrednost nacionalne ekonomije (oko 36 milijardi eura), udeo turizma iznosi oko 3,9%, čime je Srbija blizu proseka zemalja regiona (Hrvatska 11,3%, Slovenija 4,5%, Mađarska 3,8%, Bugarska 3,6%).

Broj zaposlenih u turističkim delatnostima (smeštaj, ishrana i prateće usluge) procenjuje se na oko 92.000 osoba, što čini približno 3,5% ukupne zaposlenosti u Srbiji. U poređenju sa referentnim zemljama regiona, ovaj udeo je niži od Hrvatske (7,9%) i Crne Gore (8,5%), ali viši od Mađarske (3,2%).

Kapitalna ulaganja u turizam procenjena su na oko 180 miliona evra, što čini svega 0,24% ukupnih bruto investicija u osnovna sredstva u Srbiji (oko 75 milijardi dinara). Većina ulaganja odnosi se na rekonstrukciju i izgradnju hotela i pratećih objekata, dok su investicije u javnu turističku infrastrukturu (npr. saobraćaj, signalizacija) ograničene. To ukazuje na potrebu za jačanjem javno-privatnih partnerstava i strateških investicija koje bi povećale dugoročni multiplikativni efekat turizma.

Fiskalni efekti i javne finansije u okviru TSA, u slučaju Srbije gde ne postoji kompletan TSA sistem, mogu se izdvojiti orijentacione vrednosti, turizam generiše oko 1,2% ukupnih budžetskih prihoda od PDV-a i dodatnih 0,6% kroz poreze i doprinose na zarade zaposlenih u turističkim delatnostima, odnosno oko 95 miliona evra, što ukupno čini približno 1,8% ukupnih javnih prihoda.

Tabela 3. Procene fiskalnih efekata i javnih finansija (TSA) za Srbiju, (2023)

Pokazatelj	Vrednost (2023)	Udeo u javnim prihodima
Prihodi od PDV-a u turizmu	≈ 210 mil. €	1,2%
Doprinosi i porezi na zarade	≈ 95 mil. €	0,6%
Ukupni fiskalni efekat	≈ 305 mil. €	1,8%

Izvor: Autor prema RZS, NBS i OECD (2023).

Podaci prikazani u tabeli 3. ukazuju na to da turizam ostvaruje merljive, ali u ukupnoj strukturi javnih finansija još uvek umerene fiskalne efekte. Procena prihoda od PDV-a u iznosu od približno 210 miliona evra, što čini oko 1,2% ukupnih javnih prihoda, proizlazi iz visoke udele potrošnje na usluge sa standardnom stopom oporezivanja, pre svega u ugostiteljstvu, hotelijerstvu i transportu. Ukupan procenjeni fiskalni efekat od oko 305 miliona evra, odnosno 1,8% javnih prihoda, ukazuje da turizam u Srbiji generiše značajniji fiskalni doprinos od svog relativnog ekonomskog obima, ali i da postoji prostor za unapređenje fiskalnih efekata kroz povećanje obima turističke potrošnje, formalizaciju rada i uvođenje TSA sistema koji bi omogućio precizniju identifikaciju poreske osnove i fiskalnih multiplikatora.

Zaključna razmatranja

Tabela 4. Uporedni kvantitativni pokazatelji ekonomskog doprinosa turizma u odabranim evropskim zemljama i Srbiji (2023)

Pokazatelj	Raspon (min–max)	Prosek (EU zemlje)	Pozicija Srbije
Ukupna turistička potrošnja (mil. €)	3.200 – 330.000	≈ 79.800	3.200
Udeo turizma u BDP-u (%)	3,1 – 11,3	≈ 6,2	4,2
Turistička dodata vrednost (mil. €)	1.400 – 124.000	≈ 36.900	1.400
Udeo u ukupnoj dodatoj vrednosti (%)	2,9 – 10,8	≈ 5,8	3,9
Efikasnost stvaranja dodate vrednosti (TDGVA / potrošnja)	0,38 – 0,61	≈ 0,46	0,44

Izvor: Autor prema Eurostat (2023) i UNWTO (2023).

Tabela br. 4 prikazuje uporedne pokazatelje ekonomskog doprinosa turizma u odabranim evropskim zemljama i Srbiji za 2023. godinu, zasnovane na podacima iz TSA. Evropske zemlje ostvaruju prosečan doprinos turizma BDP-u od 6,2% i prosečan odnos TDGVA/potrošnja od 0,46, što ukazuje na visoku makroekonomsku relevantnost sektora. Zemlje sa izraženim sezonskim turizmom (Hrvatska, Grčka, Portugal) zavise od inostrane tražnje, dok ekonomije sa diverzifikovanom ponudom (Nemačka, Francuska, Italija) ostvaruju veću otpornost i dugoročno održiv rast.

Ograničenja procene i interpretativni okvir

Iako ovako izvedeni pokazatelji nisu deo zvaničnog TSA, oni pružaju orijentacioni okvir za razumevanje ekonomske uloge turizma u Srbiji. Glavna ograničenja odnose se na:

- nepostojanje potpune harmonizacije klasifikacija između nacionalnih sektorskih podataka i TSA tablica;
- nedostatak podataka o kapitalnim ulaganjima i zaposlenosti u turizmu
- moguća potcenjenost realne dodate vrednosti usled neobuhvatanja malih i neregistrovanih subjekata.

Uprkos tome, komparativna analiza pokazuje da procenjeni pokazatelji Srbije (4,2% BDP-a; 3,9% TDGVA) korespondiraju sa prosekom zemalja centralne i jugoistočne Evrope koje su u ranijoj fazi institucionalizacije TSA, poput Bugarske (4,3%) i Mađarske (4,0%) (*Eurostat, 2023*). Time se potvrđuje da je metodološki okvir procene validan i kompatibilan sa praksama evropske statistike. Procene predstavljaju naučno utemeljen prelazni korak ka punom uspostavljanju TSA u Srbiji. One omogućavaju da se sagleda stvarni značaj turizma u nacionalnoj ekonomiji, identifikuju prioritetne oblasti za unapređenje statističke infrastrukture i formiraju početni indikatori za buduće serije TSA.

Preporuke za dalja istraživanja i mogućnosti primene i izrade TSA u Srbiji

Postepeno uspostavljanje TSA trebalo bi da bude zasnovano **na** institucionalnoj saradnji između Republičkog zavoda za statistiku (RZS), Narodne banke Srbije (NBS), Ministarstva turizma i relevantnih istraživačkih institucija, uz metodološko usklađivanje sa međunarodnim preporukama i smernicama. Za početak, preporučuje se izrada pilot TSA tabela koje bi obuhvatile osnovne dimenzije, unutrašnju turističku potrošnju, turističku dodatnu vrednost i zaposlenost u turizmu.

Dalja istraživanja trebalo bi da se fokusiraju na:

1. razvijanje metodologije za regionalne TSA, posebno za turistički intenzivne regione poput Beograda, Zlatibora i Vojvodine;
2. povezivanje TSA sa ekološkim i održivim satelitskim računima, kako bi se merili i ekološki efekti turizma;
3. unapređenje baze podataka o potrošnji turista kroz redovno sprovođenje anketa i integraciju digitalnih izvora (npr. mobilni podaci i elektronske transakcije);
4. formiranje nacionalnog TSA centra u okviru RZS-a koji bi koordinisao istraživanja i međunarodnu saradnju u oblasti turističke statistike.

Primena TSA u Srbiji omogućila bi stvaranje pouzdanog ekonomskog pokazatelja doprinosa turizma BDP-u i zapošljavanju, čime bi se unapredila efikasnost planiranja javnih politika, fiskalnih instrumenata i investicionih prioriteta. Pored toga, izrada TSA tabela doprinela bi međunarodnoj uporedivosti podataka i jačanju

institucionalnog kredibiliteta Srbije u evropskom statističkom sistemu. Kako navodi Frechtling (*Frechtling, 2010*), integrisani statistički sistem u kojem se turizam meri na jednak način kao i ostale privredne delatnosti, predstavlja osnovu za vidljivost turizma u ekonomskim analizama i strateškom planiranju.

ZAKLJUČAK

Turizam predstavlja važan pokretač ekonomskog rasta i zapošljavanja, čiji se stvarni doprinos nacionalnoj privredi može precizno sagledati samo primenom turističkih satelitskih računa (TSA). Ova metodologija omogućava standardizovano merenje ekonomskih efekata turizma u skladu sa sistemom nacionalnih računa. Analiza podataka Eurostata (2023) pokazuje da turizam u proseku učestvuje sa oko 4,5% u bruto dodatoj vrednosti evropskih ekonomija, uz najviše vrednosti u Hrvatskoj, Portugalu, Španiji i Italiji. U Srbiji, gde TSA još nije institucionalno uspostavljen, orijentacione procene ukazuju na doprinos turizma od oko 4,2% BDP-u, što je uporedivo sa prosekom zemalja centralne i jugoistočne Evrope.

Uspostavljanje punog TSA sistema omogućilo bi preciznije praćenje ekonomskih efekata turizma, povećanje njegove vidljivosti u makroekonomskim analizama i razvoj politika zasnovanih na dokazima. Stoga razvoj TSA u Srbiji treba posmatrati kao strateški prioritet za jačanje konkurentnosti, održivosti i regionalnog razvoja turizma. Pored ekonomskog doprinosa, turizam generiše i značajne fiskalne efekte kroz poreske prihode i javne investicije, što dodatno opravdava institucionalno uspostavljanje TSA u Srbiji. Na taj način, sistem TSA bi mogao postati integralni deo fiskalne statistike i alat za planiranje javnih politika u oblasti održivog razvoja i konkurentnosti turizma.

LITERATURA

- Brnjas, Z., Drašković, B., & Stošić, I. (2013). Stanje i dinamika zaduživanja jedinica lokalne samouprave u Srbiji (2006–2012). *Finansije*, 68(1–6), 9–22.
- Carson, C. S., & Grimm, B. T. (1991). Satellite accounts in a modernized and extended system of economic accounts. *Business Economics*, 26(1), 59–66.
- Čović, K., Zorić, B. A., & Buljat, M. (2023). Mjerenje izravnih ekonomskih učinaka turizma TSA metodom: Statistička analiza rezultata za Hrvatsku i odabrane zemlje EU. *Ekonomija, turizam, telekomunikacije i računarstvo*, 5(1), 1–18.
- Department of Statistics & Tourism Satellite Account. (2008). *Measuring tourism: The UN TSA approach vs. the WTTC approach*. Madrid: World Tourism Organization (UNWTO).
- Dwyer, L., Forsyth, P., Spurr, R., & Van Ho, T. (2007). Tourism's economic contribution vs. economic impact assessment: Differing roles for satellite accounts and economic modeling. In A. Woodside & D. Martin (Eds.), *Tourism management: Analysis, behaviour and strategy* (pp. 93–113). Oxfordshire: CABI.
- Dwyer, L., Deery, M., Jago, L., Spurr, R., & Fredline, L. (2007). Adapting the tourism satellite account conceptual framework to measure the economic importance of the meetings industry. *Tourism Analysis*, 12(3), 247–255. <https://doi.org/10.3727/108354207781626540>
- European Commission. (1999). Commission Decision 1999/34/EC of 9 December 1998 on the procedures for implementing Council Directive 95/57/EC on the collection of

- statistical information in the field of tourism. *Official Journal of the European Communities*, L9, 15 January 1999.
- European Commission.** (2023). *Statistical report: Tourism Satellite Accounts in Europe – 2023 edition* (ISBN 978-92-76-60228-6). Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2785/7794>
- Eurostat, OECD, United Nations, & World Tourism Organization.** (2000). *Tourism satellite account: Recommended methodological framework*. Brussels/Luxembourg & Madrid: UNWTO.
- Eurostat.** (2000). *European implementation manual on tourism satellite accounts*. Luxembourg: Eurostat.
- Eurostat** (2023). *Tourism Satellite Accounts (TSA) in Europe*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023, ISBN 978-92-76-60228-6 ISSN 2529-3222 doi: 10.2785/7794 KS-FT-22-011-EN-N
- Figini, P., & Patuelli, R.** (2022). Estimating the economic impact of tourism in the European Union: Review and computation. *Journal of Travel Research*, 61(6), 1409–1423. <https://doi.org/10.1177/00472875211023649>
- Frechtling, D. C.** (2009). Clarifying and extending the TSA brand. In *Proceedings of the Fifth UNWTO International Conference on Tourism Statistics – Tourism: An Engine for Employment Creation* (Session V). Madrid: World Tourism Organization.
- Frechtling, D. C.** (2010). The tourism satellite account: A primer. *Annals of Tourism Research*, 37(1), 136–153. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.08.003>
- Frechtling, D. C.** (2011). *Exploring the full economic impact of tourism policy making: Extending the use of the Tourism Satellite Account through macroeconomic analysis tools*. Washington, DC: George Washington University.
- Franz, A., & Laimer, P.** (2000). Indicators to measure the tourism impact on the economy: A family affair. Paper presented at the International Conference on Tourism Statistics, Glasgow, UK.
- Hara, T.** (2008). *Quantitative tourism industry analysis: Introduction to input–output, social accounting matrix modeling and tourism satellite accounts*. London: Elsevier.
- Ivandić, N., & Marušić, Z.** (2017). Implementation of tourism satellite account: Assessing the contribution of tourism to the Croatian economy. In E. Laws, H. Richins, & A. Agrusa (Eds.), *Evolution of destination planning and strategy* (pp. 149–171). Cham: Palgrave Macmillan.
- Jones, C., & Munday, M.** (2008). Tourism satellite accounts and impact assessments: Some considerations. *Tourism Analysis*, 13(1), 53–69. <https://doi.org/10.3727/108354208784548721>
- Jovanović, V., & Vukasović, S.** (2014). Adapting the TSA to measure economic contribution of tourism in Serbia. *Singidunum Journal of Applied Sciences*, 11(2), 35–44.
- Kalin, J.** (2007). Experiences in the compilation of supply and use and input–output tables in Slovenia: Applications for tourism satellite accounts. Paper presented at the 16th International Input–Output Conference, Istanbul, Turkey.
- Libreros, M., Massieu, A., & Meis, S.** (2006). Progress in tourism satellite account implementation and development. *Journal of Travel Research*, 45(1), 83–91. <https://doi.org/10.1177/0047287506288873>
- Narodna banka Srbije.** (2023). *Devizni prilivi po osnovu putovanja: Statistički podaci*. Narodna banka Srbije. <https://nbs.rs>
- Narodna banka Srbije.** (2023). *Platni bilans Republike Srbije: Statistički podaci*. Narodna banka Srbije. <https://nbs.rs>
- Nerad, A., O'Rourke, A. R., & Koščak, M.** (2021). Mjerenje direktnih i indirektnih učinaka turizma na BDP metodom TSA (Satelitski račun turizma): Analiza rezultata za Sloveniju i njena najveća turistička tržišta. *Acta Economica Et Turistica*, 6(1–2), 1–156.

- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).** (2000). *Measuring the role of tourism in OECD economies: The OECD manual on tourism satellite accounts and employment*. Paris: OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).** (2010). Tourism satellite accounts: Data for business and policy development. In *OECD tourism trends and policies 2010* (pp. 49–67). Paris: OECD Publishing.
- Penna, C. M., Saraiva, F. A. M., Baca, M. C., & Araújo, L. L. B.** (2025). Including tourism in the input–output matrix of Ceará using the tourism satellite account. *Pesquisa e Planejamento Econômico*, 55(1), 1–23.
- Pham, D. T., Dwyer, L., & Spurr, R.** (2009). Constructing a regional TSA: The case of Queensland. *Tourism Analysis*, 13(4), 445–460.
- RZS** (2024), Statistički godišnjak Republike Srbije, Republički zavod za statistiku, Beograd, ISSN/ISBN ISSN 0354-4206
- Scott, M., & Meis, M.** (1999). The Canadian experience in developing and using the tourism satellite account. Paper presented at the *World Conference on the Measurement of the Economic Impact of Tourism*, Nice, France, June 15–18, 1999. Ottawa: Canadian Tourism Commission.
- Smeral, E.** (2005). The economic impact of tourism: Beyond satellite accounts. *Tourism Analysis*, 10(1), 55–64.
- Smeral, E.** (2006). Tourism satellite accounts: A critical assessment. *Journal of Travel Research*, 45(1), 92–98. <https://doi.org/10.1177/0047287506288874>
- Šutalo, I., Ivandić, N., & Marušić, Z.** (2009). Ukupan doprinos turizma gospodarstvu Hrvatske: Input–output model i satelitski račun turizma. *Ekonomski pregled*, 62(5–6), 267–285.
- TSA: RMF.**, (2008), United Nations, OECD, Eurostat & World Tourism Organization. (2008). *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2008*. New York: United Nations.
- United Nations, World Tourism Organization, OECD, & Eurostat.** (2010). *Tourism satellite account: Recommended methodological framework 2008* (Series F, No. 80/Rev.1). Luxembourg, Madrid, New York, & Paris.
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO)**, (2023). World Tourism Barometer, Volume 21, Issue 4, Madrid, Spain
- Vukasović, S.** (2010). *Satelitski obračun turizma* [Master's thesis, Univerzitet Singidunum]. Beograd, Srbija.
- Vukasović, S.** (2017). The significance of TSA application in the economic policy of Serbia. *Tourism Economics*, 23(1), 206–213. <https://doi.org/10.5367/te.2016.0563>
- World Tourism Organization (WTO).** (1998). *A satellite account for tourism* (4th draft). Madrid: World Tourism Organization.
- World Tourism Organization (WTO).** (1999). *Tourism satellite account (TSA): The conceptual framework*. Paper presented at the Enzo Paci World Conference on the Measurement of the Economic Impact of Tourism, Nice, France, June 15–18, 1999.
- World Tourism Organization (WTO).** (2000). *General guidelines for developing the tourism satellite account (Vol. 1: Measuring total tourism demand; Vol. 2: Measuring tourism supply)*. Madrid: World Tourism Organization.
- World Tourism Organization (WTO).** (2002). *TSA in depth: Analyzing tourism as an economic activity*. Madrid: World Tourism Organization. Retrieved from http://www.world-tourism.org/statistics/tsa_project/TSA_in_depth/index.htm
- World Tourism Organization (WTO).** (2006). *Measuring the economic importance of the meetings industry: Developing a tourism satellite account extension*. Madrid: World Tourism Organization.

- World Tourism Organization, Eurostat, and OECD.** (2010). *Tourism satellite account: Recommended methodological framework 2008*. New York, NY: United Nations Statistics Division.
- Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT).** (2011). *Satelitski računi u turizmu (TSA) za 2009. godinu: Pilot istraživanje*. Podgorica: Zavod za statistiku Crne Gore.
- Zhang, J.** (2005). Regional tourism satellite accounts for Denmark: Accounting and modeling. Paper presented at the *15th International Input–Output Conference*, Beijing, China.

TOURISM SATELLITE ACCOUNTS (TSA) AS AN INSTRUMENT FOR MEASURING THE ECONOMIC AND FISCAL CONTRIBUTION OF TOURISM: AN EMPIRICAL ANALYSIS OF EUROPEAN COUNTRIES AND SERBIA

Jasmina LEKOVIĆ

Abstract

The aim of this paper is to analyze the economic contribution of tourism through the application of the Tourism Satellite Account (TSA) methodology and to assess the possibilities of applying this system to measure the importance of tourism for national and regional economies. A comparative-analytical approach was employed to compare tourism value added, the share of tourism in gross domestic product and total tourism consumption across European Union countries. For Serbia, indicative estimates were derived based on data from the Statistical Office of the Republic of Serbia, the UNWTO database, and the balance of payments of the National Bank of Serbia, using a proportional extrapolation model calibrated to reference countries in the region. The results show that tourism accounts on average for around 4.5% of the value added in the European economy, while the estimated contribution of tourism in Serbia amounts to approximately 4% of GDP. The findings indicate that tourism has a stable but underutilized development potential, including significant fiscal effects through tax revenues and public investment. It is concluded that the establishment of the TSA system represents a key step toward more accurate measurement of the economic and fiscal impacts of tourism and the formulation of sustainable development policies based on reliable data.

Keywords: *Tourism Satellite Accounts (TSA), System of National Accounts (SNA), economic contribution, public finance, fiscal effects, GDP*